

A nyugat-német kálvinista egyetemeken tanult magyar értelmiség első nemzedéke egymagában aligha tudta volna biztosítani a fejlődés folytonosságát, a protestáns késő-humanizmus átnövését a XVII. század derekának nagy kulturális föllendülésébe. De törekvéseik hatalmas támaszra találtak a fejedelemmé lett Bethlen Gábor kül- és belpolitikájában. (Ennek legtömörebb, modern értékelését, a "nemzeti abszolutizmus"-koncepció birálatával Wittman Tibor egyetemi tankönyv-fejezete és sokszorosított jegyzete adja: Függetlenségi harcok az erdélyi fejedelmek vezetésével. Bp. 1961)

Bethlen művelődéspolitikájának legfontosabb összetevői közé tartozott a szervezett peregrináció és a székvárosi főiskola. Már a kortársak is így láttak. Redmeczki T. János 1622-ben megjelent könyvecskéje a fejedelem különösen dicsért "jótéteményei" közt is kiemeli e két - egymással összefüggő - intézkedés rendszeres voltát és fontosságát. Érdekes: hogyan ismétlődik a gondolat Keserői Dajkánál és Kemény János Önéletírásában is. (Erdély öröksége. IV. szerk. Makkai László. Bp. é.n. 5-6, 43-44, 68.)

E sokfelé ágazó művelődési szervezetnek egy részecskéje csupán a fejedelmi alumnusok - itthoni rektorkodással megszakított - többszöri külföldre küldése, majd rendkívül gyors itthoni előléptetésük az egyház és a kultúra kulcspozícióiba. (S ne felejtsük, hogy ezek a pozíciók politikailag is jelentősek voltak.) Bethlen belpolitikai törekvéseit is szolgálta tehát, hogy alumnusait rendkívül gyorsan juttatta vezető értelmiségi állásokba.

Mind ez nem konzervatív irányba hatott: a polgárias, újfajta kultúra uttörését szolgálta. Mégis: az erdélyi és kelet-magyarországi gazdasági és politikai fejlődés lehetőségeinek, a hazai erőviszonyok alakulásának teljes félreértését jelentené, ha mindjárt

az antifeudális, határozottan ortodox-ellenes művelődési törekvések egyértelmű, gyors előretörését váránk ezeknek az intézkedéseknek a nyomán. Nem. Jellemző módon Bethlen kiválasztottjai közt is hiába keressük radikális, polgári jellegű mozgalmak későbbi résztvevőit. Viszont ott találjuk például Geleji Katona Istvánt, aki roppant energiával működött közre az egyház és a kultúra új intézményeinek építésében, de minden ellenzéki mozgalmat a leg-erélyesebben ellenzett és megtorolt, mint Erdély püspöke.

Az egész "új kulturpolitika" úgy indult, hogy egyszerre szolgálja a messzetelektől fejedelem és az izmosodó magyar református ortodoxia célkitűzéseit. Tehát jórészt szándéktalanul, közvetve, fejlődési feltételek megteremtésével járult hozzá a XVII. század dereka polgári jellegű szellemi mozgalmainak kibontakozásához.

A IV. fejezet tárgya a szerző régi, kedvenc témái közé tartozik. Itt adjuk, kevés huzással, jó negyedszázaddal ezelőtt írt Szilvási-tanulmányának bővített, javított változatát; a kötet más helyein is előforduló adatcsoportok ismétlését sem kerülhetjük el. Szigorúan válogattunk viszont, amennyiben tényleg csak a legszűkebb értelemben van szó itt Bethlen "kiválasztottjairól". A fejedelmi család alumnusainak (Jászberényi, Csepei Sidó, M. Szentkirályi) kiválasztását s a róluk való gondoskodást szintén Bethlen vállalta, s nem kerülte el figyelmét a főurak, vezető értelmiségiek és városok által utrainditott ifjak sorsa sem. (Ennek bizonyítékai a III, VI és IX. fejezetben találhatók.)

Az utolsó cikk Bethlen igen fontos hazai kulturális művére, a gyulafehérvári kollégiumra vonatkozó adatokat közöl. Ennek az intézménynek az építésében legjobb segítőtársai éppen a külföldi akadémiákról visszatért "kiválasztottak" voltak (Geleji Katona, Bojti Veres, Csepei Sidó, Váczi, Maksai Óse, Kereszturi és mások). A közölt új adatok nemcsak hazai tanárookra vonatkoznak, hanem a külföldi tanerők szempontjából Opitz rövid itteni működése és Alstedék érkezése közötti űrt is kitöltik részben. Így bizonyos fokig kétségessé teszik azt a közhelyszámba menő felfogást, hogy a fejedelemnek a kollégium építésére tett erőfeszítései halála évéig alig gyümölcsöztek.